

جلوه‌هایی از فرهنگ و تمدن اسلامی در حکومت حفصیان (۶۲۵-۹۸۳)

The formation of Hafsids in Ifriqyah nest , Manifestations of Islamic culture and civilization in Hafsids rule (1239-1574AD)دکتر محمد رضا شهیدی پاک^۱^۱ دانشگاه آزاد اسلامی تهران مرکز**چکیده**

با سقوط دولت موحدین، چهار دولت در مغرب روی کار آمدند. مهم‌ترین این دولت‌ها که خود را وارث دولت موحدین و ارزش‌های مهدویت می‌دانست، دولت حفصیان بود. دولت چهارصد ساله حفصی یک پدیده بزرگ سیاسی قرون میانه بود که در بستری از مناسبات سیاسی در غرب جهان اسلام در افریقه شکل گرفت. سهم بالای حفصیان در فرهنگ و تمدن اسلامی در تحولات کمی و کیفی آموزشی، فرهنگی، علمی در افریقه به صورت واضح چشمگیر است. شکل‌گیری قطب‌های بزرگ قدرت در اروپا و پیدایش امپراطوری عثمانی، دولت حفصی را به رغم نیم قرن مقاومت مردمی از صحنه سیاست خارج کرد. در این دوره پیشرفت‌های قابل توجهی در عرصه علوم و معارف اسلامی، طب، تصوف و علوم عقلی حاصل شد. ابن خلدون، قصادی، ابن عرفه، برزلی، تیفاشی از بزرگان علم و فرهنگ دوره حفصی بودند که سهم بسزایی در فرهنگ و تمدن اسلامی دارند. در عهد حفصی توسعه و عمران بویژه عمران تونس پایتخت جدید افریقه با پیدایش سبک ترکیبی خاصی از معماری اسلامی همراه شد. در این بخش از پژوهش که قسمت دوم مقاله جلوه‌های فرهنگ و تمدن عصر حفصیان است به سه جلوه و شکوه این دوره پرداخته است. بررسی‌های اجتماعی و تاریخنگاری ارتباط بین تاریخ و جامعه‌شناسی و بنیانگذاری علوم انسانی بوسیله ابن خلدون و گرایش به ابن سینا و ابن سینا نگاری در عهد حفصیان است. ده‌ها اثر در شرح و تلخیص و تدریس قانون و ارجوزه ابن سینا در طب نوشته شد و در طی چهارصد سال دولت حفصیان کتاب درسی بود. ابن اندراس طبیب مخصوص دربار حفصیان خود را وقف آثار ابن سینا کرد و چنان دران متبحر شد که از او به عنوان ابن سینا دوم یاد کرده‌اند. او در غرب اسلامی به خاطر عقاید شیعی هم مورد انتقاد تند است ولی در طب به شدت در کانون توجه است. در تاریخنگاری سبک خاص مکتب افریقه از جهت کمی و کیفی بر مدرسه ایران و شام و بغداد و سایر نقاط جهان اسلام غلبه کرد. واثاری ماندگار در تاریخ خلق شد. در زمینه علوم انسانی ابن خلدون بنیان‌گزار است و مکتب مستقل در جامعه‌شناسی که آغاز علوم انسانی است ارایه کرد و در زمینه طب پزشکان عصر حفصی ممحض در آثار ابن سینا شدند. سه کار عمده تمدنی در عصر حفصیان رخ داد که آثار تمدنی آن‌ها هنوز حس می‌شود

۱- تأسیس مکتب تاریخنگاری افریقه ۲- تأسیس و شروع توسعه علوم انسانی بوسیله ابن خلدون ۳- خورشید پزشکی سینوی در آسمان افریقه و ماه آن در اروپا اواخر قرون وسطی طلوع کرد. این سه جلوه شگفت‌انگیز تمدن اسلامی منحصر به فرد است و سرمایه تاریخ علم افریقه و تاریخ علم جهان و دنیای اسلام است. دو متن که شاهکار تمدن در پزشکی و تاریخ و علوم انسانی یعنی قانون ابن سینا و مقدمه ابن خلدون در عصر حفصیان که متون مادر در تحقیقات است. شاید مهم‌ترین جلوه تمدن اسلامی استفاده از معارف طبی ابن سینا و تدریس آن در مراکز آموزشی حفصیان است که مدتی بعد پل انتقال علم به اروپا شدند. و آثار ابن سینا در اواخر قرون وسطی و اوایل رنسانس از آن‌جا به اروپا راه یافت یک منتحل دزد، همین چکیده کتاب فرهنگ و تمدن حفصیان ۱۳۸۴ را حتی بدون تغییر کلمات انتحال کرده است موجودیت سیاسی دولت حفصیان با تولید فرهنگ و تمدن اسلامی است.

واژه‌های کلیدی: تأسیس علوم انسانی، ابن خلدون، ابن سینا، ابن اندراس (ابن سینا دوم)، قانون

مقدمه: تاریخی جغرافیایی محدوده جغرافیایی حفصیان (۶۲۵-۹۸۳ ه.ق)

افریقیه سرزمین های واقع در غرب مصر از مرز برقه تا الجزایر شرقی است. اسلام با فتح مصر فتوحات را در افریقیه با فتح آن به سال ۳۵ هجری ادامه داد که افریقیه دروازه ورود به غرب و نقطه استراتژیک جهان و بارها محل گردش قدرت بین ایران و روم و اسلام و روم و کارتاژو... بوده است پس از تکمیل فتح افریقیه مسلمانان چندین دولت تا قرن هفتم تاسیس کردند. مهمترین این دول که عصر شکوه تمدن اسلامی در آخرین دور آن است عهد حفصیان در حدود چهار قرن (۶۲۵-۹۸۳ ه.ق) است. این مقاله سه دست آورد بشری و جهانی این دولت که عامل شکل گیری آن در افریقیه است را بررسی و تبیین کرده است.

۱- ابن سینا در غرب اسلامی، ابن سینا نگاری در افریقیه عهد حفصیان

احمد صقلی (د: ۸۲۸ ه) قانون ابن سینا را خلاصه کرد و با نام المختصر الفارسی، کتاب درسی شد و به ابی فارس عبدالعزیز، امیر حفصی، هدیه کرد. پرداختن به قانون ابن سینا و شرح ارجوزه او در طب و به کارگیری شیوه و افکار ابن سینا که - خود دلیل بزرگی بر سلطه طب ایرانی در دوره حفصی.

(مؤلف ۱۳۸۵). برخی از مهمترین پژوهش های اطبا حفصی در تلخیص و شرح و تدریس ابن سینا در افریقیه حفصیان عبارت است از:

الف) شرح احمد بن مهنّا بر ارجوزه ابن سینا؛

ب) شرح عمران بن علی بن بدوح بر قانون ابن سینا؛

ج) ادویه مفرد در قانون ابن سینا که ابن اندراس (د: ۶۷۴ ه) آن را در رجزی به نظم آورد؛ وی، رجز دیگری در طب بر اساس برخی گیاهان داروئی ارائه داد. از ابن اندراس، طبیب مخصوص المستنصر بالله (خلیفه اول حفصی) به عنوان ابن سینای زمان نام برده اند.

د) محمد الدهان (د: ۸۵۳ ه) ارجوزه ابن سینا را نزد قصادی، عالم طبیب آندلسی، در تونس خواند؛

ه) کتاب الاطبّاء شرحی است که احمد صقلی بر ارجوزه ابن سینا نوشت.

۲- تاسیس مکتب تاریخ نگاری افریقیه

در مقاله پیدایی و گسترش تاریخ نگاری در غرب اسلامی با نمودار میله ای مؤلف مراحل توسعه و شکوه تاریخ نگاری در افریقیه از آغاز و شکوه آن در عصر حفصیان از جهت کمی یاد شده است (مؤلف ۱۳۸۳) و از جهت کیفی دست آورد متعالی بشر در تاریخ نگاری جهان در عصر حفصیان به نام العبر فی خبر... از ابن خلدون ارایه شد. تاریخ نگاری پدیده فرهنگی رایجی در قرون وسطا بود که از قرن هفتم تا دهم هجری، سراسر جهان اسلام را فراگرفت و در قرن هشتم به بالاترین حد خود رسید.

تاریخ‌نگاری اسلامی مغرب و افریقای، نمونه برجسته‌ای از تاریخ‌نگاری در این قرن است؛ زیرا مورخان برجسته افریقای در دوره حفصی (۶۲۵-۹۸۳ ه.ق) با ایجاد «مدرسه تاریخ‌نگاری افریقای» در سامان یافتن پژوهش‌های ماندگار تاریخی بسیار تأثیر گذارند و آثار فراوانی در زمینه‌های گوناگون تاریخی عرضه کردند. این نوشتار به برخی از ابعاد تاریخ‌نگاری آنان می‌پردازد. العبر و مقدمه اجتماعی سیاسی اقتصادی و فرهنگی آن برای معرفی تاریخ به عنوان علم تدوین شده است ویژگی تاریخ‌نگاری حفصیان در العبر ابن خلدون و مقدمه تجلی کرد که ابن خلدون تاریخ را علم دانست. در مقاله تحولات فلسفی کلامی حفصیان مولف ۱۳۸۴ در مجله تمدن اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران، به این گرایش بی‌بدیل و بی‌سابقه ابن خلدون اشاره کرده است که تاریخ علم است به خلاف ارسطو که آن را زیر مجموعه ادبیات دسته بندی کرد. و ابن خلدون علاوه بر این وارد حوزه فلسفه علم تاریخ هم شد.

۳- ابن خلدون بنیان‌گذار علوم انسانی

معرفی فرهنگ و تمدن اسلامی بوسیله ابن خلدون نخستین بار صورت گرفت و او به عنوان تمدن داد. این کار او زمینه تاسیس علوم انسانی در عرصه تمدن اسلامی است.

معرفی فرهنگ و تمدن اسلامی بوسیله ابن خلدون زمینه تاسیس علوم انسانی " این عنوان نام مقاله ای است که در ۱۳۸۳ در کمیسیون فرهنگی کنفرانس فرق و مذاهب که در چابهار تشکیل شد ارائه و در مجموعه مقالات آن به نشر رسید ابن خلدون نمایه تمدن است (مولف ۱۳۸۳) و در مقاله جامعه شناسی تاریخی ابن خلدون ارتباط گذاری ابن خلدون ۱۳۸۹ بین شناخت جوامع با تحلیل و تبیین تاریخ به جامعه شناسی تاریخی ابن خلدون به عنوان روشی در فهم تاریخ پرداخته است که نقطه نخستین هرمنوتیک گزاره های تاریخ بر اساس انتروپولوژی و جامعه شناسی و مدیریت و تشکیلات و توسعه علم و هنر و اثرش بر جامعه پرداخته و درسیر بررسی تمدن اسلامی در مقدمه ابن خلدون از تاریخ با عنوان علم عمران یاد کرده است که این علم گزاره های تاریخی را با نگاه تمدنی و عمران می‌نگرد از زاویه تشکیلات علوم و ادبیات و هنر و موسیقی و غذا و پوشاک و تفسیر حدیث و قران و رفتار کلامی و اعتقادی جوامع اسلامی و ...

نتیجه گیری: تولید نمونه مستقل از تمدن در عهد حفصیان

در بین تمدن اسلامی در مناطق توسعه آن دو نمونه مستقل یافت می‌شود تمدن اسلامی در حوزه ایرانی و در حوزه تونس عصر حفصیان تحت نفوذ تمدن ایرانی. در حقیقت یک مورد تمدن اسلامی مستقل بیشتر وجود ندارد و آن هم تمدن در حوزه شهرهای ایران با عناصر ایرانی است و تمدن حفصیان هم با تأثیر شدید از این تمدن ایران شکل گرفت و به شکل مستقل عرضه شد و این سه جلوه تمدنی گویای این مطلب است ابن خلدون در جایی تصریح بر استقلال و شکوه ایران در تمدن اسلامی در حالی که وقت مرگ آن در سایر نقاط جهان اسلام بود، دارد.

منابع

- تاریخ طب تونس، ۱۳۸۵، شهیدی پاک، مجله تاریخ اسلام
- معرفی فرهنگ و تمدن اسلامی بوسیله ابن خلدن، ۱۳۸۳، چاپهار، کنفرانس فرق وادیان،
- پیدایی و گسترش تاریخنگاری در غرب اسلامی، شهیدی پاک ۱۳۸۳، مجله سخن تاریخ.
- تحولات فلسفی کلامی عهد حفصیان مولف ۱۳۸۴ در مجله تمدن اسلامی واحد عو دتحقیقات تهران
- جامعه شناسی تاریخی ابن خلدن، ۱۳۸۹، مجله ماه تاریخ و جغرافیا، تهران
- فرهنگ و تمدن اسلامی در عصر حفصیان ۱۳۸۴ واحد علو و تحقیقات تهران، ۱۳۹۵، انتشارات علویون. قم..

The formation of Hafsids in Ifriqyah nest , Manifestations of Islamic culture and civilization in Hafsids rule(1239-1574AD)

Dr. Mohammad Reza Shahidi Pak

Islamic Azad University Central Tehran Branch

Abstract

With the fall of the al Mohads government, four states came to power in the Maghreb. The most important of these governments, which considered themselves the heirs of the Almohads States and the values of ALMohad, was the government. The four-hundred-year-old government of Hafsids was a great political phenomenon of the Middle Ages, which was formed in the context of political relations in the West of the Islamic world in Africa. The high contribution of Hafsids in Islamic culture and civilization in quantitative and qualitative educational, cultural and scientific developments in Africa is clearly noticeable. The formation of great pole of power in Europe and the emergence of the Ottoman Empire removed the Hafsids government from the political scene despite half a century of popular resistance. During this period, significant progress was made in the field of Islamic sciences and education, medicine, Sufism and intellectual sciences. Ibn Khaldun, Qalsadi, Ibn Arafa, Barzli, Tifashi were among the great scholars of Hafsids period who have a significant contribution to Islamic culture and civilization. During the era of Hafsi, the development and construction, especially the construction of Tunis, the new capital of Africa, was accompanied by the emergence of a special hybrid style of Islamic architecture.